

שיטות ראשונים נוספות במצות ישיבת ארץ ישראל

- א. רבי יהודה הלוי
- ב. רבי ברוך ב"ר שמואל הספרדי (הרב"ס)
- ג. מהר"ם מרוטנבורג
- ד. המרדכי
- ה. תרומת הדשן
- ו. הרשב"א
- ז. הריטב"א
- ח. רבי יעקב סקילי
- ט. הר"ן
- י. הריב"ש
- יא. התשב"ץ
- יב. רבי אשתורי הפרחי
- יג. המאירי
- יד. נספח - ספרי המצוות התלויות בארץ והמסקנות מהם

בפרק זה נברר מהי שיטתם של ראשונים נוספים במצות ישיבת ארץ ישראל.

א. רבי יהודה הלוי

רבי יהודה הלוי (ריה"ל)¹ כותב בספר הכוזרי (תרגום אבן שמואל, מאמר שני סעיף כג):

הכוזרי: הלוא אתה עובר על מצווה המחוייבת לפי תורתך אם אינך עולה אל המקום ההוא [ארץ ישראל] ואינך עושהו בית חיך ומותך? ועונה החבר: מצאת מקום חרפתי מלך כוזר כי אמנם חטא זה...

מבואר שהעלייה והישיבה בארץ ישראל היא מצות עשה. כך גם משמע מתשובת החבר (שם), שהסביר, שעם ישראל חטא כשנשאר בבבל ולא עלה לארץ ישראל. בתרגום אבן תיבון הלשון "והעוון הזה". בתרגום הרב יוסף קפאח הלשון "חטא". חטא או עוון נאמרים על מצוות עשה או לא תעשה.

1. ר' יהודה הלוי נולד בערך בשנת ד"א תת"ל [1070], ונפטר בדרכו לארץ ישראל בשנת ד"א תתק"א [1141]. היה מקורב לר' יוסף אבן מיגאש ולראב"ע, ויתכן שאף למד אצל הר"ף, עליו חיבר קינה גדולה כשנפטר. היה ת"ח ורופא, ומגדולי המשוררים של תור הזהב בספרד. ריה"ל נודע בעיקר על שם ספר הכוזרי שחיבר.

גם הגדר ההלכתי, שמצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה², נמצא בכוזרי. כשמסביר החבר למלך כוזר מהי ארץ ישראל, הוא משתמש במונחים "ארץ האלוק" (מאמר שני סעיף ט) ו"נחלת ה'" (שם, סעיף יח). כשהחבר רוצה לעלות לארץ ישראל מנסה מלך כוזר למנוע אותו מלעלות. אחת מטענותיו היתה (מאמר חמישי סעיף ג):

הכוזרי: מה יש לך לבקש בארץ ישראל שהשכינה נעדרת ממנה...?
החבר: אכן השכינה הנראית עין בעין נעדרת כיום בארץ ישראל... אבל השכינה הנסתרת הרוחנית היא עם כל בן ישראל... אשר כל משא נפשו קודש לאלוקי ישראל. ואין המעשים שלמים כי אם בה, והרבה מצוות שנתנו לישראל בטלות ממי שאינו דר בארץ ישראל.

מבואר, שקדושתה העצמית של ארץ ישראל, היא הגורמת למצות הדירה בארץ ישראל ולקיום תרי"ג מצוות בשלמות³.

לכאורה אפשר היה לטעון, שספר הכוזרי הוא ספר פילוסופי, וריה"ל כשהביא דברי הלכה ואגדה מחז"ל התייחס אליהם כהוגה דעות ולא כאיש הלכה. אולם, הרב ש"י זיין⁴ הוכיח שספר הכוזרי, על אף שהוא בעיקרו ספר פילוסופי, יש בו חידושי הלכה, הכרעות בעניינים הלכתיים שנויים במחלוקת, פירושי סוגיות וכיוצא בזה. בנוסף הוא הראה שגדולי הפוסקים השתמשו בדברי ספר הכוזרי להלכה.

ואכן, לדעתי, אחת ההלכות הנלמדות מספר הכוזרי היא מצות ישיבת ארץ ישראל. ריה"ל היה הראשון שפסק וקבע להלכה כי מצווה זו היא מצוות עשה (ואף עשה מעשה רב כשעלה לארץ ישראל), וקדם בכך לרמב"ן⁵. הרמב"ן לעומתו, היה הראשון שפסק זאת בספר הלכה שעיקרו מניין מצוות, ובירר את גדריה ההלכתיים של המצווה מתוך הפסוקים בתורה, מדרשי תנאים, סוגיות בש"ס ומאמרי חז"ל. לפסיקתו זו הביא גם פרשנויות והסברים של ראשונים אחרים ודן בהם כמו שנתבאר בפרק "מצוות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות" (סעיף ז).

2. ראה בפרק "מצוות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות", סעיף ז.
3. גם בשיריו חוזר מוטיב זה. בשירו "ציון הלוא תשאלני לשלום אסיריך" (המופיע בקינות לתשעה באב) כתב: "שם השְׁכִינָה שְׁכָנָה לך, והיוצֵרְךָ פתח למול שערי שחק שעריך. וכבוד ה' היה מאורך... אבחר לנפשי להשתפך במקום אשר רוח אלוקים שפוכה על בחיריך. את בית מלוכה את כסא ה'...". ארץ ישראל מתוארת כ"כסא ה'" כ"בית מלוכה" שם נמצא "כבוד ה'", ובמילים אחרות - קדושה.
4. לאור ההלכה, הכוזרי בהלכה, ירושלים תשי"ז, עמ' רפא-שא.
5. וכבר כתב הרב יעקב עמדין (בסידורו בית יעקב, הקדמת סולם בית אל, חווק ג, מהדורת י"ש וינפלד, ירושלים תשנ"ג, ח"א עמ' מד) על ספר הכוזרי: "כמה הפליגו חכמינו ז"ל בשבח ארץ ישראל והדירים בה... ובעל ספר הכוזר החסיד הפליא בדבר זה בכמה מקומות מספרו, כמעט שעל קוטב זה סובב קוטר ספרו, מברייח מן הקצה אל הקצה, תחילתו וסופו, חתימה מעין פתיחה, וכן בשני וברביעי ממאמריו, והכל הולך אחר החיתום, שמוצא שפתיו שמר, כאשר בפיו מילא לאמר... וישם לדרך פעמיו לחתום בה ימיר" (שקיים בפועל את אשר אמר וקם לעלות ארצה).

ג. רבי ברוך ב"ר שמואל הספרדי (הרב"ס)

רבי ברוך ב"ר שמואל הספרדי (הרב"ס) היה מן הראשונים שחיו בתקופת הרמב"ם⁶.

במסכת בבא קמא (פ, א) הובאה תוספתא (בבא קמא פ"ח ה"ה):

מי שנדר ליקח בית וליקח אשה בארץ ישראל, אין מחייבין אותו ליקח מיד עד שימצא את ההוגנת לו.

ב"שיטה מקובצת הנר" (דף פ, א ד"ה תנו רבנן רועה שעשה תשובה) הביא בשם רבינו ברוך ב"ר שמואל הספרדי (הרב"ס):

ולקחת אשה ובית בארץ ישראל, מצווה היא, משום יישוב ארץ ישראל, וממעשה דהיא אשה שמעינן דבתר כוונה אזלי.

מבואר בדעתו: א. יש מצווה ביישוב ארץ ישראל בזמן הזה. ב. החידוש בדבריו הוא, שהגמרא בבבא קמא (פ, א ובמקבילה גיטין ח, ב) דנה רק בקונה בית או שדה בארץ ישראל, ועל זה נאמר שהתירו משום יישוב ארץ ישראל, והרב"ס הוסיף שגם לקיחת אשה בארץ ישראל היא מצווה. מקור דבריו הוא במשנה בכתובות (קי, ב) "הכל מעלין לארץ ישראל". לדעתו דין המשנה שהאיש כופה את האישה לעלות לארץ ישראל הוא משום מצות ישיבת ארץ ישראל (ולא כפי שהסבירו אחרים שזוהי תקנת חכמים בפני עצמה. ואכן ברא"ש (סימן יד) הנוסח הוא: "ליקח בית בארץ ישראל ולישא אשה", וכן ברמב"ם (הלכות נדרים פ"ח ה"ג), ואילו הטור (יו"ד סימן ריט) והמחבר בשולחן ערוך (יו"ד סימן ריט, א) השמיטו תיבת ארץ ישראל ולא קשרו הלכה זו דווקא לארץ ישראל).

6. הרב ברוך ב"ר שמואל הספרדי (רב"ס) - הוזכר מספר פעמים בדברי הראשונים וככול הנראה היה מגדולי המהבירים, אלא שדבריו לא נתפרסמו מפאת ריבוי דבריו וכתיבתם בשפה הערבית. היה אחד ממפרשי התלמוד המפורסמים ביותר בתקופת הראשונים. פירושו הקיף את רובו של התלמוד, והוא היה מן הראשונים הבודדים שתורתם הגיעה לידיעתם של חכמים בכל הארצות, ובכל מקום נתקבלו בכבוד והביאו אותו. פירושו נזכרים: בצפון אפריקה - על ידי ר' זכריה אגמאתי בספר הנר פעמים רבות, בארצות המזרח - על ידי ר' יהודה אלמאדרי (בחדושי לקדושין כט, ב) ומפרש אלמוני לבבא מציעא, בפרובנס - העיטור מביאו פעמים רבות, ור' מאיר בן יצחק תלמיד הראב"ד מביא אותו בחיבורו ספר העזר, באיטליה - ר' הלל בפירושו לספרא (פרשת אמור דף עה, ב), בספרד - הרמב"ן (בחדושי ליבמות כט, ב; ספר המלחמות שבועות פ"ג דף יב, ב ברין), ואחריו תלמידיו ותלמידי תלמידיו כגון הרשב"א, הריטב"א, הר"ן ועוד. למרות פרסומו אין לנו יודעים בבירור מי היו רבותיו ומי היו תלמידיו, ואין לנו יודעים מהיכן היה ואת ארץ מגוריו. שאלות אלה נידונו על ידי י"ג אפשטין (מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ח"ב ירושלים תשמ"ח, עמ' 694-742) וש' אברמסון ("רבנו ברוך ב"ר שמואל הספרדי", בר אילן כו-כז (תשנ"ה), עמ' 115-17). מרבית הראשונים הביאו אותו בשם 'ר' ברוך' או 'ר' ברוך בר שמואל'. ר' יצחק אור זרוע מכנה אותו: 'ר' ברוך מארץ יון'. ר' זכריה אגמאתי בספר הנר מכנהו תמיד 'רב"ס', כלומר ר' ברוך ספרדי, וגם הרשב"א (בחדושי לנדרים יג, ב; לד, א) כינה אותו פעמיים: 'הרב רבנו ברוך בר שמואל זכרונו לברכה הספרדי'. על פי הראשונים שנהגו לצצט אותו נראה לומר, שר' ברוך נפטר באמצע המאה ה"ב למניינם לערך. סקירה מפורטת עליו מאת ר' שמחה עמנואל, ראה במבוא לספר חידושי לקידושין שההדיר הרב אברהם שושנה, פ"ג, "ברוך ב"ר שמואל הספרדי", עמ' 45-49.

כך הביין וכתב הרמב"ן (במדבר לג, ג), שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא מכוח מצות ישיבת ארץ ישראל: "ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי, ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל וכן האיש, בכאן נצטוונו במצווה הזו, כי הכתוב הזה הוא מצות עשה".

ג. מהר"ם מרוטנבורג

בשר"ת מהר"ם (מרוטנבורג) בן רבי ברוך⁷ (סימן עט, כת"י אמסטרדם) כתב: "וששאלת אם האב יכול לעכב על יד בנו מלעלות לארץ ישראל? כיוון דקיימא לן דמצווה לעלות, כתיב אני ה' דבכל דבר מצווה לא ישמע לו (בבא מציעא לב, א) דכבוד המקום קודם". מבואר בדעתו שמצווה לעלות. מאידך בשר"ת תשב"ץ קטן לרבי שמשון ברבי צדוק, שהביא את פסקי המהר"ם (דפוס קרימונה שט"ז סימן תקסא) כתב: "וששאלת עיקר מצווה ללכת לארץ ישראל, איני יודע אלא כמו שמפורש במסכת כתובות (קיא, ב). ואם מוחלין לו על כל עונותיו - מפורש במסכת כתובות שם, ובלבד שיהיה פרוש מכאן והלאה, ויזהר מכל מיני עוון ויקיים כל המצוות הנוהגות בה..." משמע שאינה מן התורה, שאם לא כן היה צריך לומר שהיא מצווה.

מאידך, ידוע לנו שהמהר"ם סיכן את חייו כשניסה לעלות לארץ ישראל עם משפחתו ואנשים מקהילתו, על אף פקודת הקיסר שאסרה עליה לארץ ישראל. כשנתפס הושם במאסר והואשם לא רק כחוטא אלא גם כמחטיא, ומת בכלא⁸. ואם סבר המהר"ם שאין מצווה, מדוע הסתכן לעלות וסיכן גם את נפשות ביתו ואנשי קהילתו?!

ד. המרדכי

המרדכי, תלמיד מובהק של המהר"ם מרוטנבורג, כתב בהגהות על מסכת בבא בתרא (רמז תרנ"ו): "נשאלתי... אם אחד יוצא [מקנדיא"ה (כרתים)] מן הארץ לעלות לארץ ישראל, אם הוא פטור מן המס בשביל המצווה או לא". ובתשובתו כתב: "נראה דחייב, דהא פיקוח נפש גדול מיישוב ארץ ישראל, דלא דחי אלא אמירה לעובדי כוכבים שהיא שבות, ולא איסורא דאוריתא (גיטין ה, ב). וצא ולמד מזקני בית לחם פרק הכונס (בבא קמא ס, ב), שאסור להציל עצמו בממון חברו, אלא ישלם ממון

7. רבי מאיר בן ברוך מרוטנבורג נולד בשנת ד"א תתקע"ה (1215?) בוורמזיא שבגרמניה ונפטר במבצר אינשהיים שבגרמניה בשנת ה"א נ"ג (1293). הוא היה המנהיג והפוסק של דורו באשכנז, וסמכות הפסיקה של כל הדורות הבאים. שמו הגיע גם לספרד, ורבו הגדול היה ר' יצחק אור זרוע מוינה.

8. א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, ח"ב, עמ' 541-542.

לחברו, כל שכן שאין רשאי להטיל על הציבור המס שחייב בשביל מצות ארץ ישראל. מבואר שסובר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה.

ה. תרומת הדשן

רבי ישראל איסרלין בעל שו"ת תרומת הדשן⁹ (פסקים סימן פח) נשאל, "אי מצווה היא [לעלות לארץ] עתה אפילו לתלמידי חכמים, הואיל ואין לנו בעוונות קיבוץ בחורים ותלמוד תורה לשם". ותשובתו היא: "דע דבדאי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, וכל שכן בעיר הקודש, לתועלת לעולם הבא ולעולם הזה".

נשים לב כי השאלה היתה האם "מצווה" לעלות, והתשובה היא: "שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל". בביאור דבריו נחלקו האחרונים. פאת השולחן (פ"א סעיף ג ס"ק טו, עמ' ח) הבין שהיא מצווה - "חזינן מדברי מהרא"י דסבירא ליה דנוהג גם עתה המצווה". לעומתו היו שהבינו (כדוגמת שו"ת בני בני, ח"ב סימן מב, עמ' קסד) שאינה מצווה אלא מעלה בלבד כמשמעות לשונו - "שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל"¹⁰. כך גם משמע מהפתחי תשובה (אהע"ז סימן עה ס"ק ו) שכתב: "הרמב"ן מנה זאת בכלל מצוות... גם התרומת הדשן בפסקיו סימן פח הפליג בה" (הפלגה" משמעותה שבח ומעלה).

ספק זה בדברי מהרא"י, מתברר אצל תלמידו הרב יוסף ב"ר משה בספרו לקט יושר¹¹. הספר כולל מנהגים, פסקי הלכות ותשובות ששאל או ראה אצל רבו, בעל תרומת הדשן. ושם נאמר¹²:

כששמעתי שהניח אבי ז"ל (אביו של הרב יוסף) חיים לכל ישראל (מת) בדרך שהלך לארץ ישראל, ולא ידוע לי אם הוא לאחר י"ב חודש או לא, ואמר לי 'אמור קדיש חודש אחד עד שידוע לך יום מיתתו', ואף על פי שהיו אבליים בב"ה. ואיני צריך לעשות קריעה... וגם בני אינו צריך לשנות מקומו:

9. רבי ישראל בן פתחיה איסרליין, הנקרא בפי הפוסקים מהרא"י, היה מגדולי רבני אשכנז במאה ה-15. הוא נולד ברגנסבורג בשנת ה'ק"נ (1390), וישב על כסא הרבנות בווינה-נוישטט, שם נפטר בשנת ה'ר"כ (1460). מגדולי דורו, ופסקיו היוו בסיס איתן למנהג אשכנז, ורבים מהם הובאו להלכה גם ע"י המחבר וגם ע"י הרמ"א בשלחן ערוך.

10. אמנם הש"ך (יר"ד קצו, כ) כתב "הלוא נודע שהשאלות שבתרומת הדשן עשה מהרא"י בעל התשובות עצמו ולא ששאלוהו אחרים כמו בפסקיו", אבל דברי בעל תרומת הדשן הו"ל הם בפסקיו ולא בשאלותיו.

11. רבי יוסף בן משה נולד בשנת ה"א קפ"ג (1423) בהוכשטט, בווריה, ונפטר בשנת ה"א ר"נ (1490?). הוא למד אצל מהר"י וייל, אצל ר' יהודה מיניץ ואצל המהר"ק, אבל רבו המובהק היה ר' ישראל איסרליין.

12. לקט יושר, ברלין תרס"ד, ח"ב, יר"ד, עמ' 85.

וזכורני כשקראתי זה הדין לפני הגאון זצ"ל (מהרא"י) אמר לי: כתוב (בספר?) בדרך שהלך לארץ ישראל, ולא ידעתי טעמו. ואח"כ כשלמדתי מסכת שבת פרק כל כתבי (קיה, ב) 'ואמר רבי יוסי - יהא חלקי עם מתי בדרך מצווה', ואמרתי בליבי, מסתמא זה טעמו של הגאון זצ"ל שהוא כבוד אבי ז"ל, להודיע לעולם שמת בדרך מצווה.

מבואר שמהרא"י סובר שהעלייה לארץ ישראל מצווה, כל שכן הדירה בה.

היה מקום לומר שהכוונה היא למצווה דרבנן, אך מדברי המהר"י ברונא (ש"ת סימן ז), שהיה בן דורו הצעיר של תרומת הדשן ונסמך על ידו, נראה שהכוונה היא למצווה דאורייתא, וזו לשונו:

כל המכוין לעשות מצווה ונאנס, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה... לכן אותם בני אדם המבקשים ליכנס לארץ ישראל ונאנסו בדרך, הרי הם כאילו נכנסו לשם. ואפשר דאפילו גלגול מחילות לא צריך... כי מתו בדרך הליכתם לארץ ישראל הרי הם כאילו מתו שמה, והרי הם בלא חטא, כדאיתא שמה. ונראה לי דלזה כיוון ר' יוסי בפרק כל כתבי (שבת קיה, ב) דאמר... יהא חלקי ממתים בדרך מצווה.

מבואר, שדברי ר' יוסי נאמרו על מצווה מהתורה, שהרי לשונו "כל המכוין לעשות מצווה" - משמעותה מצווה מן התורה.

נראה לי שהסיבה לכך שמהרא"י השתמש במילים "שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל" היא, מכיוון שהשאלה התייחסה לעליית תלמיד חכם. לעניין זה כבר הביא בתשב"ץ קטן (וארשא תרל"ו, סימן תקסא) את תשובת מהר"ם, שתלמיד חכם שיתבטל מלימודו אין עליו מצווה לעלות, שמכיוון שמותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל כדי ללמוד תורה, כל שכן שאין צריך לעלות אם ברור לו שיתבטל מלימודו. תרומת הדשן מנמק את דבריו בתשובתו הנ"ל, שהמצב בארץ ישראל קשה מבחינה חברתית והמזונות דחוקים. במצב כזה ברור שתלמיד חכם יתבטל מלימודו, ואף על פי כן, כתב שהעולה יש לו "שבח ומעלה", אבל דעתו העקרונית שהיא מצווה.

ו. הרשב"א

ברשב"א אנו מוצאים שתי תשובות העוסקות בארץ ישראל. באחת הוא נשאל (ש"ת, ח"א סימן קלד) לבאר "מה שאמרו (כתובות קי, ב) כל הדר בחו"ל כמי שאין לו אלוך", והוא מפרש מאמר זה לפי פירוש הרמב"ן (ויקרא יח, כה), ומבאר את מעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל. בתשובתו אינו כותב שיש מצווה לדור בארץ ישראל, כנראה מכיוון שרק נשאל לבאר מאמר חז"ל מסוים.

בתשובה אחרת (ש"ת, ח"א סימן רמח) נשאל: האם למדים היתרים או איסורים ממצווה למצווה? תשובתו היא שאין למדים - "תדע לך, שהשבות הזו דרבנן, פעמים

מקילין בו במקום מצווה מועטת, כגון לקנות קרקע בארץ ישראל, שמעלים בערכאות ומכתיב בשבת, משום יישוב ארץ ישראל (בבא קמא פ, ב)... ופעמים החמירו והעמידוהו אפילו במקום מצווה שיש בה כרת כאזמל והזאה (פסחים צב, א). מבואר כי מצות יישוב ארץ ישראל היא מצווה, וביחס למילה והזאה היא מצווה מועטת.

ז. הריטב"א

להלן המקורות בהם מתייחס הריטב"א לעלייה מחו"ל לארץ ישראל ולמצות יישוב ארץ ישראל.

בחידושו למסכת כתובות (קי, ב) [ובשיטה מקובצת, שם] פירש את המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל": "פירוש, ואפילו לאחר החורבן, דאכתי איכא חיבת הארץ וכדאיתא בגמרא. ומיהו שמעתי מרבינו, דדווקא שיש שם יישוב ארץ ישראל, ושאין סכנה בדרכים, ושאינו צריך לעבור ים שהוא בחזקת סכנה". מבואר שדין "הכל מעלין לארץ ישראל" נוהג בימינו. "רבינו" הוא הרא"ה רבו המובהק של הריטב"א¹³, משמע שגם הרא"ה סובר כן.

גם בחידושו לגיטין (ב, א ד"ה מאשקלון) השתמש בביטוי "חיבת הארץ"¹⁴.

מקור נוסף הם דבריו במסכת ראש השנה (לב, ב) שם דן הוא באריכות בשיטת הרי"ף, הסובר שאין מתירין שבות במקום מצווה. אחת הקושיות שהקשו על הרי"ף היתה "ומה שאמרו בלוקח קרקע בארץ ישראל כותבין עליו אונן ואפילו בשבת,

13. ראה במבוא של הרב מ' גולדשטיין לחידושי הריטב"א למסכת עירובין (מהדורת מוסד הרב קוק) עמ' 10-13; ובמבוא של הרב י' קפאח לשר"ת הריטב"א (מהדורת מוסד הרב קוק), עמ' 11.

14. הוא דן האם עכו נכבש על ידי עולי בבל. זו לשונו: "אבל עכו ודאי מכיבוש שני היתה, וכדאמרין בשלהי כתובות (קיב, א) רבי אבא מנשק כיפי דעכו, אלמא בקדושתה היתה. ואם לא כבשוה לא היתה קדושה דהא קיימא לן (חגיגה ג, ב) דקדושה ראשונה שקידש יהושע קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא? ויש לפרש דאי משום הא לא איריא, דאפשר דלא כבשוה, ואעפ"י שבטלה קדושתה, חיבת הארץ לא בטלה, דאי לא תימא הכי... למאן דאמר קדושה שניה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, עכשיו שהארץ חריבה מי איכא למימר [דכיוון] דאינה קדושה דחיבתה נמי בטלה? הא ודאי אינו נראה. ואע"פ שיש לחלק ולומר, שעכשיו שהכל חרבה, אע"פ שבטלה קדושתה חיבתה לא בטלה, אבל בכבוש שני כיוון דמקצת הארץ כבושה והיא קדושה, מה שלא כבשו שאינו קדוש, בטלה נמי חיבתו, שאינו חביב אלא הקדוש, אבל עכשיו בעונותינו שאינה קדושה כלל ליכא למימר דחיבת כל הארץ בטלה ואכתי במקומה עומדת. ואעפ"י שיש לומר כן אינו נראה שיש חילוק בזה... לפיכך צריך לומר שעכו לא היתה בכיבוש שני ואף על פי כן חיבתה לא בטלה". מבואר שאע"פ שבטלה קדושת הארץ חיבת הארץ לא בטלה.

ממקור זה אין ראיה מוחלטת לשיטת הריטב"א, כי הרב א' ליכטנשטיין, מהדיר חידושי הריטב"א לגיטין, מהדורת מוסד הרב קוק, הוכיח (בהקדמה) כי חלק מהחידושים למסכת גיטין המיוחסים לריטב"א, אינם שלו אלא של רבי קרשקאש וידאל תלמיד הרא"ה (שהיה רבו המובהק) והרשב"א. מסיבה זו יחסו ראשונים כמו הנימוקי יוסף ואחרונים, את הספר לריטב"א כי שניהם למדו בבית מדרשם של הרא"ה והרשב"א ולכן סיגנונם דומה. מה עוד ששניהם מצטטים את הרא"ה והרשב"א. כת"י גדול של חידושים על רוב מסכת גיטין יוחס בטעות לריטב"א ונדפסו בשמו, כשמחברם הוא רבנו קרשקאש וידאל. הרב א' ליכטנשטיין הדפיס אותם כספר בפני עצמו בחידושי הריטב"א לגיטין. שם נמצאת הפיסקה הנ"ל.

אע"פ שהכתיבה מלאכה, שאני יישוב ארץ ישראל שאינה מצווה לשעתה אלא קיימת לעולם, והיא תועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים, וכמו שחששו לזה בהרבה מקומות כדאיתא בגיטין (ח, ב).¹⁵ משמע שסובר שמצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה.

בשיטה מקובצת (בבא מציעא כב, א ד"ה בשלמא גזלן וירדן) נאמר: "והריטב"א כתב וזו לשונו: והנכון כמו שפירש בירושלמי (חלה פ"ד ה"ד), דהא לעניין קדושת ארץ ישראל היא, שהירדן מתחומי ארץ ישראל, והכתוב תלה התחום בו, בין שנטל מארץ העמים ונתנו לארץ ישראל או להיפך, וכדכתיב (דברים ג, יז) 'והערבה והירדן וגבול'. מפורש שהוא משתמש במונח "קדושת הארץ".

בחידושי למסכת כתובות שהובאו לעיל (קי, ב) השתמש הריטב"א בביטוי "חיבת הארץ" ולא "קדושת הארץ". יש להבין מה פירוש הביטוי "חיבת הארץ" ומהן ההשלכות המעשיות מכך ש"חיבת הארץ" לא בטלה? בחידושי של הריטב"א מצאנו שההלכות במסכת כתובות (קי, ב) "הכל מעלין לארץ ישראל", "האיש כופה את אשתו" ו"העבד את אדונו" נוהגות בימינו. כמו כן מצאנו שהתירו בשבת אמירה לנכרי, כדי לקנות קרקע בארץ ישראל (גיטין ח, ב).

מהי דעת הריטב"א ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל, האם לדעתו נוהגת היא לאחר החורבן? הרמב"ן בפירושו לתורה (במדבר לג, ג) כתב שדין המשנה (כתובות שס) "הכל מעלין לארץ ישראל" נובע ממצות ישיבת ארץ ישראל. לפיכך מי שפוסק הלכות אלו סובר שהיא מצווה. מאידך, הרמב"ם פסק הלכות אלו במשנה תורה (הלכות אישות פ"ג ה"כ, הלכות עבדים פ"ח ה"ט) ובתשובותיו (שו"ת, מהדורת בלאו סימן ס"ה מהדורת פריימן סימן ק"פ), ולמרות זאת לדעת אחרונים רבים הוא סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מדרבנן.

אפשרות אחת להסביר את דבריו של הריטב"א, היא ש"חיבת הארץ" מקבילה ל"קדושת הארץ", והריטב"א סובר כרמב"ן, שגם לאחר החורבן נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל, אלא שנקט במונח "חיבת הארץ" ללמד, שבמיוחד לאחר החורבן, יש עניין לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל בחיבה מיוחדת, על אף הקשיים הרבים העומדים בפני האנשים הדרים בה¹⁵. הקושי בהסבר זה מבחינה הלכתית הוא, שמשמעות הלשון "חיבה" היא פחותה מ"קדושה".

לפי הסבר אחר, המונח "חיבת הארץ" שונה מ"קדושת הארץ". יתכן שהריטב"א יסבור כמו שמצאנו בדברי האבני נזר (שו"ת, י"ד סימן תנד, לג), לגבי דין "הכל מעלין", שבישיבת ארץ ישראל ישנם שלושה עניינים: מצות הישיבה בארץ ישראל, קיום

15. דברי הרב חיים שטיינר.

המצוות התלויות בארץ והמגורים במקום מקודש וקדוש לשכינה, כפי שהאבות גרו בארץ ישראל לפני שנכבשה. לשיטתו גם אם מצות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת, מספיקה הסיבה של המגורים במקום מקודש בכדי לכפות את האישה לעלות עם בעלה ולדור בארץ ישראל, מכיוון ש"חיבת הארץ לא בטלה".

לסיכום: המקורות המצויים בידינו אינם מספיקים כדי לקבוע בוודאות מהי שיטת הריטב"א. עם זאת, אף שאין בידינו מקור ברור שבו נאמר כי לדעתו יש בזמן הזה מצווה, מכל מקום מהמקורות החלקיים משמע כי לדעתו מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה. בנוסף לזאת, בית המדרש של רבותיו כמו הרמב"ן, הרא"ה, הרשב"א, ותלמידו הר"ן, קבעו להלכה כי מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה הנוהגת בזמן הזה, ומסתבר כי זו גם דעתו.

ח. רבי יעקב סקילי

היו שזיהו את רבי יעקב סקילי, מחבר ספר תורת המנחה, כתלמיד הרא"ש, והיו שזיהו אותו כתלמיד הרשב"א¹⁶. ממספר מקורות נראה שבעצמו עלה לארץ ישראל¹⁷. ספרו מכיל שמונים ושש דרשות על חמישה חומשי תורה והמועדים, שנהג לדרוש

16. מכל מקום הוא חי ופעל בסוף המאה הראשונה לאלף השישי (תחילת המאה ה-14) שהרי היה תלמיד הרא"ש או הרשב"א והם חיו ופעלו באותו זמן. ר' שאול חנא קוק (עיונים ומחקרים, ח"ב, ירושלים תשכ"ג, ר' יעקב סקילי וספריו, עמ' 273-291) קבע שהוא תלמיד הרא"ש על פי שאלת בשו"ת הראש (כלל ת, סימן יג. ראה להלן בהערה 17) שהחתום עליה הוא ר' יעקב ב"ר חננאל (אמנם בלא הכינוי סקילי). לדעת הרב א' חפץ (מהדיר ספר תורת המנחה במבוא עמ' ד-ז) הוא תלמיד הרשב"א שהרי כותב עליו "מורי נר"ו" (נטרי רחמנא ופרקי).

17. בשו"ת הרא"ש (כלל ת, סימן יג) נשאלה שאלה, שהחתום עליה הוא ר' יעקב ב"ר חננאל (אמנם בלא הכינוי סקילי). מהשאלה עולה כי בזמן מגוריו בעיר קורטובה שבספרד החליט לעלות לארץ ישראל, הוא אשתו וחמשת ילדיו. למטרה זו התחבר עם החכם רבי חזקיה בשנת ע"ח לאלף השישי (1337). שניהם נדרו לעלות יחד לארץ "לא יאחר מהיום ועד שתי שנים ויותר". על אף שמכר את כל רכושו וניסה לעלות מספר פעמים, אך לא הצליח בכך. במשך ארבע שנים שעברו מאז שנדר פקדו אותו צרות, מתו ארבעה מילדיו ונשאר לו בן אחד. הוא תלה עונש זה בעוון איחור נדרו. שותפו ר' חזקיה ניסה אף הוא להצטרף אליו ולעלות עמו, אך בדרך קרה לו מקרה שניצל בדרך נס, ולכן חזר לעירו, וראה בכך רמז משמים שלא יסע בטרם יקיים נדר קודם, שנדר לקבוע זמן ללימוד תורה, והודיע על כך במכתב לר' יעקב. בצר לו פנה ר' יעקב אל רבו הרא"ש שישפיע על ר' חזקיה שיסע עמו או שיתיר לו לעלות לבד מבלי לחכות לחברו. הרא"ש השיבו, שאם ר' חזקיה אינו נוסע, בין אם הוא עושה זאת על פי דין או שלא כדין בטל הנדר, ולכן אין כאן נדר עליו, ואם הוא רוצה ללכת לארץ ישראל בלא נדר הרשות בידו. מסתבר שעלה לארץ ישראל לקיים נדרו שהרי חשש לחיי בנו היחיד שנשאר לו, וגם רצה בעצמו לעלות. בנוסף לכך נכתב בספר יוחסין השלם (מהדורת צבי פיליפאוסקי, ירושלים תשכ"ג, מאמר 5, עמ' 228) שר' יעקב סקילי כתב את ספר היחס, שבו מזכיר הוא כל עיר וכפר מארץ ישראל. את ספרו העניקרי "תלמוד תורה" - שהוא ליקוט על התורה של מאמרי חז"ל, המסודרים על פי הפסוקים (כעין ילקוט שמעוני) מ-234 מלוקט ספרים - התחיל בספרד, ואת ספר במדבר כתב בדמשק. לפי זה משמע שאחרי שגר בארץ ישראל עבר לדמשק.

בכל שבת בשעת מנחה. סגנון פירושו הוא על דרך הפרד"ס, הכולל פשט, רמז, דרש, סוד ומוסר. חיבור זה נכתב לפני שנת ה'צז (1337)¹⁸.

במקומות רבים בספר מתייחס הוא לארץ ישראל, ומאריך בחשיבות הישיבה בה ובקדושתה, על פי הפרשיות בתורה והקשרם. בחלק מהמקומות ניכר שדבריו לקוחים מהרמב"ן בפירושו לתורה והוא מבארם ומוסיף עליהם (לפעמים הוא מזכירו בשמו ולפעמים לא). למרות שהספר הוא ספר של דרשות, יש בו גם חידושי הלכה כדרכם של הראשונים, שדרשותיהם כללו הלכה ואגדה. להלן מקצת מדבריו הקשורים למצות ישיבת ארץ ישראל:

ישיבת הארץ שקולה כנגד כל המצוות, דכתיב 'וירשתם אתה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל המצווה הזאת' (דברים יא, לא), כלומר הישיבה לבדה היא שקולה כנגד כל המצוות. וכן אמרו בספרי (דברים פיסקא פ) מעשה בר' אליעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו מהלכין לנציבין ללמוד תורה אצל ר' יהודה בן בתירא. כיוון שהגיעו לנציבין זכרו את הארץ וזלגו עיניהם דמעות. קרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה דכתיב 'וירשתם אותה וישבתם בה, ושמרתם לעשות'. אמרו: שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות שבתורה, חזרו ובאו להם לארץ ישראל (דרשה סט עמ' 618).

במקום אחר (דרשה טז עמ' 119) הוא מדגיש שמצות ישיבת ארץ ישראל נהגה כבר בימי האבות. יעקב אבינו לאחר שנשא את נשיו נתעכב בחרן זמן רב (עשרים שנה):

כיוון שראה הקב"ה שיעקב לא היה חרד על מצות ישיבת הארץ, אמר: די בישיבת חוץ לארץ. שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך, ושם אהיה עמך, שאני חפץ בך לשבת עמדי... וכיוון שראה יעקב [ש]היה ה' יתברך דוחק אותו ומזרזו... מיד קבע דירתו בארץ.

ההיתר של אברהם אבינו לצאת מהארץ למצרים היה בגלל פיקוח נפש - "ואל תתמה... היאך מלאו ליבו לצאת?... שכבר גילה הכתוב הסיבה, שהיה 'רעב בארץ - כי כבד הרעב בארץ' (בראשית יב, י), ולא יצא עד שהגיע לשערי מות... ואין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש 'וחי בהם ולא שימות בהם'" (דרשה ח עמ' 42). לעומתו, אלימלך חטא כשיצא למואב עם משפחתו, שהרי בימיו "כשהביא הקב"ה רעב בארץ... שפט אותם בחצי רעב", ואלימלך, בגלל שחשש שיצטרך הוא לפרנס את העניים ויאבד את עושרו, כמו שאמרו חז"ל "שהיתה עינו צרה בעניים", לכן מת הוא ובניו ואבד רכושו.

18. על כל זה ראה במבוא לספר תורת המנחה, מהדיר הרב ברוך חפץ, צפת תשנ"א; החיד"א, שם הגדולים, מערכת ספרים, תורת המנחה.

חידוש גדול להלכה מצאנו בדבריו, כי עדיף לחזר על הפתחים ולגור בארץ ישראל, מאשר לדור דירת קבע בחוץ לארץ:

"בחרתי הסתופף בבית אלקי מדור באהלי רשע" (תהלים פד, יא) - רצה לומר, כי יותר יבחר האדם להיות מחזר על הפתחים ויסתופף לפי שעה בבית אלוקים, מלדור דירת קבע בבית הגויים הרשעים אהלי אדום וישמעאלים... כי הדר בחוצה לארץ כמי שאין לו אלוק... אם כן, יש לחמוד ולהשתוקק למקום הנכבד והנורא הזה כי הוא צבי לכל הארצות, ולבטוח בה' יתברך שהוא יספק צרכיו (דרשה לד עמ' 349)¹⁹.

הדברים מתבלטים על רקע דברי פוסקים אחרים מאשכנז מאותה תקופה, כגון תרומת הדשן (פסקים סימן פח), תשב"ץ קטן (תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג, סימן תקפב) וכל בו (סימן קכז), אשר אצלם מוצאים אנו דעה שונה. כך לדוגמא הביאם ופסק אותם להלכה המעיל צדקה (שו"ת, סימן כו): "צריך בתחילה תנאי אחד, שיש לו מקום מוכן ומזומן להיות מצוי לו שם פרנסה בריוח, כמו שכתב בתרומת הדשן בפסקים שלו... וגם בכל בו ראיתיו. ועיין בתשב"ץ קטן לתלמיד מהר"ם, דכל שאין לו פרנסה מוכנת, מעבירה על דעתו ועל דעת קונו חס ושלוש... והכלל בזה, אשרי הזוכה לכך ואינו נצרך לבריות... וכבר נהגו העם שאין נוסעים עם בניהם הקטנים, והכל בשביל קושי השגת הפרנסה שם, שאינה מצויה בקלות... ועל כל פנים אלו הנוסעים לשם וצריכים על ידי זה להתפרנס מן הצדקה, ואילו היו בחוץ לארץ היו יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם, לא טוב הם עושים". בספר אורחות חיים (לר' אהרן מלוניל, ח"ג סימן עג, עמ' 611) החמיר יותר וכתב, שמי שעולה לארץ ישראל על מנת לחזר על הפתחים הרי זו מצווה הבאה בעבירה: "וכל מי שאין לו עושר ויכולת, ומטריח עצמו על הקהילות, ומבזה עצמו לשאול על הפתחים ויאמר שהוא עושה מצווה, חלילה חלילה, אלא כמה עבירות הוא עושה ואין לו זכות כלל אלא חובות הרבה, ומצווה הבאה בעבירה הקב"ה שונאה".

לדעתו של ר' יעקב סקילי, עיקר קיום וחיוב המצוות הוא בארץ ישראל, כולל מצוות שהן חובות גוף כתפילין ומזוזה. הוא מביא הוכחות לכך מהספרי (דברים יא, יח), שהמצוות בחוצה לארץ הן בבחינת "הציבי לך ציונים". הוא מוסיף, שכמו שחונכין לנער בן עשר ובן אחת עשרה שנה קודם זמן חיוב המצוות, ולא מפני שהוא חייב

19. ראוי לציין שכעין זה מצינו בתנחומא (פרשת ראה ח): "ואתן לך ארץ חמדה" (ירמיהו ג, יט), ארץ שחמדוה אבות העולם... ואף דוד נתאוה לה שנאמר: 'בחרתי הסתופף בבית אלוקי'. מהו הסתופף?... אמר דוד לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, אפילו יש לי פלטרין וטרקלין (ביניינים מהודרים) בחוצה לארץ ואין לי אלא הסף (אסקופה שלפני הבית) בארץ ישראל - בחרתי הסתופף. וחד אמר: אפילו לא יהא לי לאכול בארץ ישראל ספוף של חרובין - בחרתי הסתופף".

אלא שכשיגיע לזמן החיוב כבר יהיה מורגל בהן, כך ציוה ה' לישראל להתעסק במצוות בגלות בחוצה לארץ כדי שיהיו מורגלים בהם. בדרשה זו (דרשה סח עמ' 609) בוודאי מקור דבריו הוא ברש"י (דברים יא, יח) ובעיקר ברמב"ן (ויקרא יח, כח; בראשית יט, ח), אלא שהוא מוסיף עליהם ומבארם.

להלן דוגמא נוספת: הוא מקשה (דרשה סח), אם אנו חייבים לקיים את המצוות בין בארץ ובין בחוץ לארץ, והעובר עליהן נענש והמקיימן שכרו איתו, אם כן, מהי הנפקא מינה בין קיום מצוות בארץ לקיומן בחוץ לארץ? ומתרץ, "נפקא מינא לעשות רוח ליוצרנו, שכשישראל עושין מצוות בחו"ל אין לקב"ה נחת רוח, כי הם ברשות אחרים ובארץ טמאה. ואדרבה כתיב שם 'ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת' (דברים כח, סד) וכתיב: 'ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם' (דברים ד, כח), ולא מצינו שעבדו ישראל עבודה זרה אחר שגלו, אלא רמז על המצוות שהן נעשות ברשות אחרים, כעניין שנאמר: 'ובעל בת אל נכר' (מלאכי ב, יא), ר"ל אלהי נכר הארץ בעל בת אל נכר, שהם ישראל, שנאמר בהם: 'שמעי בת וראי והטי אזנך' (תהלים מה, יא)".

במקורות נוספים בדרשותיו הוא מדבר על ערכה ומעלתה של ישיבת ארץ ישראל, אפילו ביחס לדומם, כלומר לארץ עצמה, לבעלי החיים שבה ולעולם כולו, ואכמ"ל.

ט. הר"ן

בסוף ימיו עלה אביו של הר"ן לארץ ישראל, והבן (הר"ן) מביע את תקוותו שיזכה גם הוא לעלות לארץ.²⁰

בשו"ת הר"ן (מהדורת פלדמן סימן לח) הוא נשאל, בדבר שניים שנשבעו יחד לעלות לארץ ישראל, ואחד מהם התחרט מפני שאשתו מסרבת ללכת אחריו. הוא התיר לו שלא לעלות בגלל סיבות הקשורות לסגנון ותוכן השבועה. בתשובתו פסק כי הנשבע לעלות לארץ ישראל ואשתו מסרבת, אינו חייב לעלות, כי כל זמן שלא גירשה הוא מחוייב לה בשאר כסות ועונה ו"לא כל הימנו לעקור לאו זה בידיים משום יישובו

20. רבי ניסים בן ראובן גירונדי (הר"ן), נולד בברצלונה בשנת ה"א פ' (1320) ונפטר בשנת ה"א ק"נ (1380). הר"ן נחשב לפוסק הדור. תלמידו המובהק היה הריב"ש. חיבורו החשוב הוא פירושו על הר"ף. הר"ן כתב גם פירוש על רוב מסכתות התלמוד הבבלי.

הרב ברוך טולידאנו, רב בטבריה, מודיע (עיתון "הארץ", תל אביב, י"ד ניסן תרצ"ו, 1936) כי בטבריה נמצא ספר תורה שכתב הר"ן שעל המפה העוטפת אותו נרקמה הכתובת: "ספר תורה" [תורה הקדושה] זה כתבתי לעצמי ולזכותי/ ניסים בן א"א מר"ר ראובן גירונדי.../ נ"ר ג"ר ב"ר י"ר מאר"ס אל הארץ/ [ניסים ראובן גירונדי בן ראובן יצא ראשונה מארץ ספרד] אל"א את ירושלים ער"ש/ [אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי]/ אמן/ נ"י [נצח ישראל] ל"י [לא ישקר]/ [ציור המנורה].

מכתובת זו עולה כי ר' ראובן אביו של הר"ן עלה לארץ ישראל, ובנו הר"ן תמך בו ושלח בידו ספר תורה לארץ ישראל.

של ארץ ישראל". לדעתו, אמנם יש מצווה לעלות ולגור בארץ ישראל, אבל מכיוון שאינו יכול לגרשה מפני הקנס שיש בדבר "מצד המלכות" (ומסיבות נוספות), לכן "אינו רשאי... להניחה עגונה ולילך לארץ ישראל". ממילא המצווה בפועל אינה מעשית, ובדרך כלל אין הבעל יכול לכפות את אשתו לעלות עמו לארץ.

י. הריב"ש

הריב"ש²¹ (שו"ת, סימנים קא, שפז) דן בשאלה, האם התירו איסור דרבנן בשבת גם לצורך עלייה לארץ ישראל או רק לשם קניית שדה מגוי בארץ ישראל (גיטין ה, ב)? בתשובתו כתב:

אין ספק שהעלייה לארץ ישראל מצווה היא. ורבותינו ז"ל אמרו בפרק "שני דיני גזירות" (כתובות קי, ב) שהדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוך. וכן אמרו שם (קיא, א) כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא...

וכן אין לומר שאין העלייה מצווה כי אם הישיבה, שהרי העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצווה, כמו שאמרו רז"ל (חולין ז, א) במעשה דגינאי נהרא... וכן התירו (יומא עז, ב) ביום הכפורים להולך להקביל פני רבו או לשמוע דרשה, לעבור במים עד צוארו. וכן להולך לאכול סעודת אירוסין בבית חמיו (פסחים ט, א) התירו שלא לחזור לביתו לבער החמץ, אלא מבטלו בליבו... הנה שבכל אלו אף על פי שאין ההליכה עיקר המצווה, מכל מקום כיוון שהולך לעשות מצווה נקרא עוסק [במצווה]. וכן הוא בהולך לעלות לארץ ישראל.

ומה שכתב המשיב ההוא²², ועשה קל וחומר מהקונה שדה בארץ ישראל, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת (גיטין ת, ב), והתירו שבות דאמירה לכותי במלאכה דאורייתא משום יישוב ארץ ישראל, ואמר שהקונה קרקע שהוא דבר מצווה קלה לגבי העלייה, לא דיבר נכונה בזה, דאדרבה הקונה שדה מן הכותי היא מצווה מן העלייה, כי העלייה היא מצווה לשעתה בלבד... אבל יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדים ממנה לשאר מצוות, וכ"כ זה להרמב"ן ז"ל.

21. רבי יצחק בר ששת פרפרת נולד בברצלונה בשנת ה'פ"ו (1326) ונפטר בשנת ה'קס"ח (1408) באלג'יר. הריב"ש היה גדול הדור לאחר פטירת רבו, הר"ן. הוא שימש ברבנות בקהילות רבות בספרד, ובשנת ה'קנ"א (1391), בעקבות הגזירות, ברח הריב"ש לצפון אפריקה, ושם שימש כרב וכאב בית דין בעיר אלג'יר. מאות מפסקיו משמשים מקור לפסקי השלחן ערוך של ר' יוסף קארו.

22. התשב"ץ, שו"ת, ח"א סימן כא.

הגר"ח פלאג'י²³ הקשה: הריב"ש קבע בתחילת דבריו "אין ספק שהעלייה לארץ ישראל מצווה", והוכיח זאת "ממה שאמרו כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוך". מדוע לא הביא ראיה מהפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה", ממנו הוכיח הרמב"ן שהיא מצוות עשה? לדעתו, הריב"ש רצה ללמדנו "דהוי דבר מצווה לאפוקי דלא הוי דבר רשות לדין דאין מפליגין [באוניה קודם השבת], דבהא לא בעינן דיהא מצוות עשה גמורה של תורה". לכן לא הביא בתשובתו את דברי הרמב"ן בספר המצוות, כי בנידון דידן, גם אם מצוות ישיבת ארץ ישראל היא מדברי סופרים, הדין הוא שמוותר להפליג אפילו בערב שבת. לפיכך לא רצה להביא את מחלוקת הרמב"ן והרמב"ם (הסובר לדעתו שהיא מצווה דרבנן) בזה. הוא טוען כי הרב בית יהודה לא דייק בדבריו²⁴, שהבין בדברי הריב"ש שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה, מפני שכוונת הריב"ש כשכתב "דהוי מצווה - לא מצווה גמורה מדברי תורה קאמר".

לדבריו, גם הרב בעל סמא דחיי²⁵, לא דייק כשהבין שהריב"ש חולק על רבנו חיים כהן, הסובר שבזמן הזה אין מצווה לדור בארץ ישראל²⁶. לדעתו, מודה הריב"ש לרבינו חיים אלא שבמקרה זה גם רבינו חיים מודה "דהא מיהא דבר מצווה מקרי לגבי דבר הרשות. דלא גרע מההולך לראות פני חברו לסחורה שכתבו הפוסקים דהווי מצווה".

לאחר בקשת מחילה, דברי הגר"ח פלאג'י אינם מסתברים. דברי הריב"ש ברורים כקילורין לעיניים - "אין ספק שהעלייה לארץ ישראל מצווה היא". לדעתו היא מצוות עשה. המדייק בתשובת הריב"ש ימצא, כי הוא משתמש בלשון הרמב"ן ומסתמך על שיטתו. החילוק שכתב בין הקונה שדה מכותי לבין העולה לארץ ישראל הוא - "העלייה היא מצווה לשעתה בלבד... אבל יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים ואין למדים ממנה לשאר מצוות, וכ"כ זה להרמב"ן ז"ל". חילוק זה כפי שציין, מקורו ברמב"ן (שבת קל, ב) "דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל שלא תחרב ארץ קדושה, ועוד שאין אנו שוקלין מצווה זו בזו".

הרמב"ן בהשמטות לספר המצוות מ"ע ד' כתב: "ואומר אני כי המצווה שהחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו (כתובות קי, ב) כל היוצא ממנה ודר בחוץ לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שנאמר (שמואל א' כו, יט) 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלקים אחרים', וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו

23. שו"ת נשמת כל חי, יר"ד סימן מט, עמ' רצז.

24. הרב יהודה עייאש, שו"ת, סימן קכד, עמ' רעח.

25. הרב חיים יעקב, שו"ת, יר"ד ח"ב סימן ז, עמ' רכח.

26. כתובות קי, ב תוד"ה הוא אומר לעלות.

בה, הכל היא ממצות עשה זו שנצטוונו לרשת הארץ לשבת בה". כוונתו במילים "הפלגות גדולות שאמרו בה" לדבריו בפירושו לתורה (במדבר לג, ג) "ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי, ב) במצות הישיבה בארץ ישראל שאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האישה שאינה רוצה לעלות עם בעלה וכן האיש, בכאן נצטוונו במצווה זו". בהשמטות לשהמ"צ הקדים הרמב"ן את דברי חז"ל העוסקים במעלות הרוחניות של הארץ, כגון "כל היוצא מארץ ישראל לחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה", ואחר כך את ההלכות המעשיות: דיני כפיית איש ואישה, ועבד ואדונו. נראה שבא ללמד שמצות ישיבת ארץ ישראל והדינים המסתעפים ממנה (כפיית עלייה ועוד) נובעים מקדושתה, ממעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל, כמו שהסביר זאת בפירושו לתורה (ויקרא יח, כה ועוד).

גם הריב"ש בתשובתו הולך בדרכו של הרמב"ן בספר המצוות. תחילה קבע שזו מצווה והביא הוכחות ממעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל - "הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק". בזאת הוא בא ללמדנו כי מצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה, כמו שמפורש בהמשך תשובתו, "שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים". לכן, כפי שנתבאר, דבריו מסתמכים על שיטת הרמב"ן, ומסיבה זו נכתבו באותו סדר כמו דברי הרמב"ן בספר המצוות.

את דברי הריב"ש הסביר הרב חנוך פרידלנד (בתוך שיבת ציון, עורך אברהם י' סלוצקי, ח"א עמ' 91). כשכתב הריב"ש שיש ישיבת ארץ ישראל היא "מצווה המתקיימת לעולם" כוונתו היא - שהרי אסור למכור בית או שדה לעכו"ם משום לא תחנם, ושדה בארץ ישראל אסור אפילו להשכיר, אף אם אינו מוצא למי להשכיר (עבודה זרה כא, א; שולחן ערוך י"ד סימן קנא, ח), וממילא ישאר הבית או השדה לעולם ביד ישראל ותהיה ארץ ישראל מיושבת על ידי יהודים.

וכשכתב "ומצווה ותועלת לכל ישראל" כוונתו היא לכך שהרמב"ם במצות קידוש החודש (שהמ"צ מ"ע קנג) הסביר שאם חס וחלילה לא יהיה יישוב יהודי בארץ ישראל משמעות הדבר היא כליון האומה והתורה. וזו לשונו: "אילו הנחנו למשל שבני ארץ ישראל ייעדרו מארץ ישראל - חלילה לא-ל מלעשות זאת - לפי שכבר הבטיח שלא ימחה ולא ישרש את שארית האומה הישראלית לגמרי". ולכן קיום התורה וקיום האומה הישראלית תלויים בישיבת ישראל בארץ ישראל. וזו גם כוונת הריב"ש במה שכתב "ותועלת לכל ישראל", כי במצות יישוב ארץ ישראל תלוי קיום התורה וקיום האומה הישראלית.²⁷

27. הרב משה שמעון הופמן, עורי צפון, בודפשט ת"ש, שער א' פ"ד, עמ' י"א. ראה עוד בפרק "שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל" סעיף א' 3.

מדברי הריב"ש למדו אחרונים²⁸ שישנם שני חלקים במצווה זו: 1. ציבורי כללי - שאין להשאיר את ארץ ישראל ביד טמאים. 2. פרטי אישי - שיש לעלות לארץ ישראל ולדור בה. לדעתו, גם המצווה הפרטית הנעשית על ידי היחיד, יש לה השפעה והשלכה על הציבור והדורות הבאים, "מצווה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים".

יא. התשב"ץ

התשב"ץ בספר זוהר הרקיע (ספר מצוות שכתב) במצווה רכו, ובשור"ת ח"ג סימן רפח פסק כזקנו הרמב"ן. גם **הרשב"ש** (בנו של התשב"ץ) בשור"ת, סימנים א-ב פסק שהיא מצוות עשה. על שיטתו ראה בפרק "הכל מעלין לארץ ישראל ולירושלים" סעיף ב.

יב. רבי אשתורי הפרחי

רבי אשתורי הפרחי, תלמיד הרא"ש, עלה לארץ ישראל וחיבר את ספר "כפתור ופרח"²⁹. יש מהפוסקים שהבינו מהקדמתו לספר ומדבריו בפרק י' שהיא מצוות עשה, אך הדבר אינו פשוט. להלן המקורות שמהם אנו יכולים לעמוד על שיטתו:

א. בפרק מב הקשה, מדוע ספרי המצוות לא מנו כמצוות עשה או לא תעשה את האיסור "כל הקורא לאברהם אברם" (ברכות יג, א). וזו לשונו:

תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה, שנאמר (בראשית יז, ה) "והיה שמך אברהם". רבי אלעזר אומר: עובר בלאו [שנאמר] "לא יקרא עוד שמך אברם" (שם). ובבראשית רבה פרשה עה (לפינו פרשה מו, ח) רבי לוי אומר [עובר] בעשה ולא תעשה, "לא יקרא עוד שמך אברם" - בלא תעשה, "והיה שמך אברהם" - בעשה.

ומיהו הר"ם (הרמב"ם) לא מנאם בספר המצוות שלו ולא רבי שלמה (אבן גבירול) בחרוזותיו.

28. הרב חנוך הנדל פרידלאנד, דברי חנוך, לעמברג תרמ"ד, סימן כו; הרב ש"ג מרל, זכרון יעקב, גייטסהעד תשנ"א, ח"א, סימן א סעיף ב עמ' ב; הרב ש"צ שוויגר, ארץ הצבי, בני ברק תשנ"ו, עמ' מא-מב; נב.

29. ר' אשתורי (יצחק בן משה) הפרחי נולד בפרובנס בערך בשנת ה'מ' (1280) ונפטר בארץ ישראל בערך בשנת קט"ו (1355). מוצאו מן העיר פלוארנצה (=פרח) שבספרד, שאת שמה תרגם לעברית פרח. שמו העברי המלא אשתורי - איש תורי (=תורה) בן רבי משה הפרחי. רבותיו היו אביו שהיה ת"ח ומובאים בספר הלכות בשמו, רבי אליעזר דשינון ורבי אשר. בשנת ה' ס"ו (1306) גורש מצרפת בגזירת פיליפ הרביעי, נדד לפרפיניאן, משם נדד לספרד והתיישב בעיר ברצלונה. שבע שנים אח"כ בשנת ה'ע"ג (1313) עלה לארץ ישראל. את הספר כפתור ופרח כתב בין השנים ה'ע"ו (1316) - ה'פ"ב (1332). הוא מציין ששבע שנים נסע וטייל ברחבי ארץ ישראל לצורך כתיבת הספר. ראה עליו: מ' לונץ, בהקדמה, "תולדות הרב אשתורי הפרחי", כפתור ופרח, ירושלים תרנ"ז, עמ' IIIVXXX; שם, פרק נה; כפתור ופרח מהדורת ביהמ"ד להלכה, בהקדמה, ח"א עמ' 31-11; הרב ש' מירסקי, "רבי אשתורי הפרחי איש בית שאן", תושבע"פ ח' (תשכ"ו), עמ' נא-נט.

וכבר אמרו (במדרש) ז"ל "ראויה היתה התורה להתחיל מהחדש הזה לכם". ואם היה כן, היה ראוי למנות ישיבה בארץ ישראל מצות עשה, משום שנאמר (בראשית כו, ב) "שכן בארץ אשר אומר אליך", קראי דבר קפרא ורבי אלעזר ורבי לוי לא אלימי במילתיה מ"שכן בארץ" במילתיה, אלא אם כן שתבא מכח קבלה.

כלומר, כפי שלא מנו את ישיבת ארץ ישראל כמצות עשה מהפסוק "שכן בארץ אשר אומר אליך" מפני שמצוות נלמדות ממשה רבנו ("החדש הזה לכם") ולא מהאבות (אלא אם כן המצווה באה מכוח קבלה), כך לא מנו כמצות עשה או לא תעשה את "כל הקורא לאברהם אברם".

היו שלמדו מכאן³⁰ שהכפתור ופרח סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה מצות עשה מדאורייתא.

אך נראה שאין מכאן ראיה, שהרי הכפתור ופרח רק הביא דוגמא לכך שאין ללמוד מצות עשה או לא תעשה מפסוק או מחיובים שנאמרו לאבות או קודם מתן תורה, אך יתכן שניתן ללמוד מצווה זו מפסוקים אחרים. מסיבה זו הוא לא הביא את הפסוק שבספרי "וירשת וישבת בה" (דברים י, כט) - "אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה", שהביאו בפרק י' (עמ' רלד)³¹.

ב. בספר בכלל, ובפרק י' בפרט מביא הכפתור ופרח את הרמב"ן בפירושו לתורה פעמים רבות³² אבל אינו מביא את דברי הרמב"ן (במדבר לג, נג) שכתב: "על דעתי זו מצות עשה היא, יצווה אותם שישבו בארץ וירשו אותה"³³!

ותגדל השאלה, שהרי בפרק י' הוא דן במשנה (כתובות קי, ב), שכופין לעלות לארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, ומביא את דברי הרמב"ם, ומדוע אינו מביא את הרמב"ן בפירושו לתורה (שם) שדן בכך וכתב: "ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה

30. מהדירי הכפתור ופרח, מהדורת ביהמ"ד להלכה, תשנ"ד, ח"ג עמ' לו הערה 125.

31. הרב שלמה אהרן וורטהיימר (מהדורת א"מ לונץ, ח"ב עמ' תקסז הערה 4) העיר על דברי הכפתור ופרח: "ואני לא אבין קושיית הרב בזה, כי מצות 'שכון בארץ' היתה מצווה פרטית רק לאברהם לבד, ואיך נוציא ממנה מ"ע לישיבת א"י בתדירות, משא"כ 'ולא יקרא שמך אברם' י"ל שהוא ציווי ה' גם לדורות".

32. כדוגמא, בפרק י' שמונה פעמים, מהם בששה מקומות מזכיר את הרמב"ן בשמו ובשני מקומות פירושו הוא ע"פ הרמב"ן. להלן המקומות (ע"פ מהדורת ביהמ"ד להלכה): עמ' רמה בראשית כד, ג ד"ה אלקי השמים; עמ' רמו בעניין קבורת רחל בראשית לד, יב; לה, טז; עמ' רמח בראשית י, טז; עמ' רנ בראשית מח, ו; עמ' רסד בראשית לב, ד ריש פרשת וישלח; עמ' רסז בראשית כא, לד ד"ה וישבו אל ארץ פלישתים; ע"פ הרמב"ן: עמ' ריא בשם "וקצת מפרשים" והוא מהרמב"ן שמות ל, כ; עמ' רסא הערה 798 ע"פ בראשית כו, ג.

33. מבדיקה שערכתי בכת"י היד הטובים של הרמב"ן [מינכן המדינה 137, פרמא 608, ניו-יורק ביהמ"ל [206L] עולה שבכולם נמצאים דברי הרמב"ן האלה.

בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוינו במצווה זו".

בנוסף, הוא אינו מביא את הרמב"ן בספר המצוות (השמטות מ"ע ד).

היה אפשר לומר שהסיבה להשמטת דברי הרמב"ן בפירושו לתורה ובספר המצוות היא בגלל שלדעתו אין מצות עשה בישיבת ארץ ישראל.

אך אין הכרח לומר כן, כי מבדיקה שערכתי (בפרוייקט השו"ת) מתברר שהמובאות מפירוש הרמב"ן לתורה הן רק מהספרים בראשית ושמות. מהספרים ויקרא, במדבר ודברים הביא ראשונים אחרים (כגון: רס"ג, רש"י וראב"ע), אך לא ציין ולו פעם אחת את הרמב"ן, למרות שישנם מקומות מעטים שפירושו הוא על פי שיטת הרמב"ן³⁴. כדוגמא, את דברי הרמב"ן בויקרא יח, כה, שבהם הוא מבאר את שיטתו על קדושת הארץ, אין הוא מביא כלל בפרק י. ושמא י"ל, שרק פירושי הרמב"ן על ספרי בראשית ושמות היו לפניו, וצ"ע³⁵.

כך י"ל ביחס לספר המצוות. מתברר שספרי המצוות שהביא הם רק של הרמב"ם, הסמ"ק ורבי שלמה אבן גבירול. כנראה שההשגות על ספר המצוות של הרמב"ן לא הגיעו לידינו.

ג. בכותרת לפרק י' כתב: "לבאר שכיבוש עולי מצרים וכיבוש עולי בבל שוין בקדושה, אלא שיש חיוב בזה שאינו ממין זה במצוות שהן חובת קרקע". בפרק ז'

34. כגון: עמ' קסה בפרק ח הערה 40, ודבריו הם ע"פ הרמב"ן ויקרא כד, י; עמ' קכג בפרק מז הערה 15, ודבריו הם ע"פ הרמב"ן ויקרא כה, ז; עמ' קלא בפרק מז הערה 170, ופירש ע"פ הרמב"ן במדבר כא, כו, ולא הזכירו בשמו.

35. האחרונים נחלקו היכן חיבר הרמב"ן את פירושו לתורה. הרב ח"ד שעוועל (במבוא לפירושו לתורה עמ' 8-9) טען שהרמב"ן כתב את פירושו בערוב ימיו. לדעתו הספרים בראשית ושמות היו אותו בכתובים כשהגיע לא"י, והוא הוסיף עליהם הוספות בארץ (ראה: בראשית לה, טז; שמות ל, יג), והספרים ויקרא, במדבר דברים נכתבו בארץ. הוא הביא הוכחות לדבריו. חלק עליו ר' יונה עמנואל ("רבנו משה בן נחמן", המעיין [טבת תשכ"ח], עמ' 66-71) שטען כי פירושו לתורה לא נכתב בא"י אלא רובו נכתב בספרד לפני שעלה לארץ. הוא דן בהוכחות הרב ח"ד שעוועל ודחה אותם. ראה את תשובתו של הרב ח"ד שעוועל אליו ("לברור המקום בו כתב הרמב"ן את פירושו לתורה", המעיין, [תמוז תשכ"ח] כרך ח גליון ד, עמ' 32-36). ראה עוד: ש"א זוסמן, "עיונים בפירושו הרמב"ן על התורה", שמעתין 16 (תשכ"ח) עמ' 4-5, ותגובה לדבריו, שמעתין 18 (תשכ"ח) עמ' 69-70.

לפי מה שנתבאר, מדברי הכפתור ופרח משמע שהספרים בראשית ושמות נכתבו בספרד והיו ידועים ומפורסמים בין הלומדים, ולכן הכירם בעל כפתור ופרח והביאם בספרו. לעומתם הספרים ויקרא במדבר ודברים, לא היו ידועים וכנראה לא נתפרסמו עדיין, ולכן לא הביאם. הדבר גם מסתבר, שהרי רבי אשתורי הפרחי נולד בספרד והתחנך בה ובפרובנס שבצפון צרפת, ובשנת ה'סו (1306) חזר לספרד והתיישב בעיר ברצלונה. שבע שנים אח"כ בשנת הע"ג (1313) עלה לא"י. לא מסתבר שספרים שכתבם הרמב"ן בספרד, הכפתור ופרח לא הכירם, אך אם נכתבו בא"י הוא לא היה יכול להכירם. לאחר שעלה לארץ וקבע את מקום מגוריו בבית שאן, הוא מציין ששבע שנים שוטט ונסע ברחבי א"י לצורך כתיבת ספרו. כנראה שספרי הרמב"ן עדיין לא הופצו בארץ ולא היו מפורסמים בין הלומדים.

הוסיף, שהיושב בבית שאן גר בארץ ישראל (ולא בחו"ל), ורבי שהתיר את בית שאן, פטרה רק ממצוות התלויות בארץ כדי שיסמכו עליה עניים בשביעית, ולא עשאה כחוצה לארץ.

מסקנתו היא שקדושת ארץ ישראל קיימת הן בכיבוש עולי מצרים והן בכיבוש עולי בבל.

מכל מקום עלינו לברר מהו הפועל היוצא מקדושה זו. האם התוצאה היא שישבת ארץ ישראל היא מצות עשה, או שהקדושה מבטאת ערך סגולי ומעלות רוחניות בלבד ולא מצות עשה?

מלשונו של הכפתור ופרת, שחוזר במקומות רבים על קדושת ארץ ישראל, ואינו מזכיר כלל את מצות ישיבת ארץ ישראל (חוץ מפעם אחת בסעיף 1) משמע, שהתוצאה מהקדושה היא שלמרות החורבן ארץ ישראל אינה חו"ל, אבל מצות עשה מדאורייתא אין מקיימים בישיבתה.

כך משמע גם מהקדמתו, כשהסביר מה היתה הסיבה לעלייתו לארץ:

באנו אל הארץ בצדקתה. זהרה ואורה **טהרתה וקדושתה בראשיתה**, שיוריה נכרין, אלא שמחוסרת דיורין.

כאשר באנו הוצרכנו לחדש שם המלוכה, להעביר ממצות התלויות בארץ, דשתוך טפי החלודה על פי ההלכה.

מבואר שכוונתו היתה להתקדש בקדושת אדמת ארץ ישראל, ולעורר (להסיר את החלודה) ממצוות התלויות בארץ. אין הוא כותב שעלה כדי לקיים מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל.

ד. לעומת זאת בפרק י' (מהדורת בימ"ד להלכה, עמ' רמד) ישנו מקום שממנו משמע שלדעתו היא מצות עשה. כשהוא דן במעלת הישיבה בארץ ישראל מביא הוא מכילתא (יתרו פרשה ו). שם נאמר:

"לאוהבי ולשומרי מצוותי" (שמות כ, ו).... "רבי נתן אומר: אלו ישראל שהם יושבין בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצוות. מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף? על שקראתי בתורה..."

נמצא לפי רבי נתן האהבה היא מסירות הנפש על המצוות או על ישיבת ארץ ישראל. והכתוב ודאי על עבודה זרה, כי בה נתחייבנו ביהרג ואל יעבור בכל הזמנים לעולם, אבל הרחיב העניין לכל המצוות לפי שבשעת השמד אנו נהרגין על כולם.

מלשונו "אבל הרחיב העניין לכל המצוות" משמע שישבת ארץ ישראל היא מצווה. זו גם משמעות דבריו, שהרי הוסיף על רשימת המצוות (ונותנין נפשם על

המצוות" שבמכילתא גם את ישיבת ארץ ישראל, וכיוון שמדובר במצוות הוא הדין לישיבת ארץ ישראל.

לסיכום: על אף דיוקים שונים בלשונו של הכפתור ופרח, אין בידינו ראיות ברורות מהמקורות המצויים בידינו, האם לדעתו ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה או לא.

כיצד הבינו הפוסקים את שיטת הכפתור ופרח?

חלק מהאחרונים הבינו ופסקו שלדעתו של הכפתור ופרח מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה גם במקום שכבשו עולי מצרים. להלן המקורות:

1) הישועות מלכו (שו"ת, י"ד סימן סז) כתב: "ולעניין הלכה כבר כתב בספר כפתור ופרח שמצווה לדור גם בכיבוש עולי מצרים". וסיים את תשובתו: "אין לזוז מדברי הכפתור ופרח שגם במקומות שכבשום עולי מצרים מצווה גם בזמן הזה לדור בהם".

2) במבוא לשבת הארץ (סעיף טו דן מרן הרא"ה קוק בקושיית הרידב"ז, שהקשה: כשאנו מוכרים את הקרקע לנכרי בשביעית אנו מפקיעים את הקרקע מקדושתה, ובכך מבטלים את מצות ישיבת ארץ ישראל? הרב קוק תירץ: בישיבת ארץ ישראל ישנם שני עניינים: א. קדושה עצמית של הארץ; ב. קיום מצוות התלויות בה. מצות ישיבת ארץ ישראל הנובעת מקדושתה של הארץ והיא מצווה עצמית שנוהגת גם בזמן החורבן. לעומת זאת הישיבה לשם קיום המצוות התלויות בארץ היא הכשר מצווה ואינה נוהגת בזמן החורבן. לפיכך, המכירה בשביעית מפקיעה רק את המצוות התלויות בארץ ולא את מצות ישיבת ארץ ישראל. מרן הרא"ה ביסס את דבריו על הכפתור ופרח וכתב: "וכן בספר כפתור ופרח האריך בטוב טעם, לבאר שקדושת ארץ ישראל היא מעלה בפני עצמה, חוץ מקדושת המצוות התלויות בארץ, אלא שמצורף לזה היא מעוטרת... במצוות רבות התלויות בארץ". הוא הביא את הוכחות הכפתור ופרח בפרק י', וסיים: "ובהיתר המכירה כשמפקיעים לשעה את חובת המצוות התלויות בארץ... לא ירדה בשביל כך ארץ ישראל מקדושתה... ובאותה שנה מתקיימת מצות ישיבת ארץ ישראל".

כך הבין גם הציץ אליעזר (שו"ת, ח"ז סימן מה פרק יב בתחילתו, עמ' רכא): "מצות העלייה וההתיישבות נובעת מקדושתה העצמית של הארץ שהשכינה שורה בה... כמבואר באר היטב בספר כפתור ופרח... ובמבוא לשבת הארץ ועוד".

3) החזון איש (שביעית ג, יט) הביא את דברי הרידב"ז (בהלכות סנהדרין פ"ד ה"ו) שפסק ככפתור ופרח. הוא עצמו פסק שדין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל האיש את אשתו" (ולהיפך), הוא גם לגבולות עולי מצרים. מדבריו אלה אי אפשר להוכיח מהי דעת הכפתור ופרח, שהרי גם לדעת הסוברים שישבת ארץ ישראל היא מצווה דרבנן (הרמב"ם ע"פ פאת השולחן ואחרונים נוספים) כופין לעלות לגבולות עולי מצרים, אך בספר

משנת יוסף (הרב יוסף ליברמן, ח"ב קונטרס גבולות הארץ עם' קכא) כתב: "וכן כתב החזון איש, דמצות ישיבת ארץ ישראל הוא גם במה שכבשו עולי מצרים".

לסיכום: מדברי הכפתור ופרח עצמו אין בידינו ראיות ברורות מהי דעתו, אך מהפוסקים שהובאו לעיל, משמע שהבינו בכפתור ופרח שסובר שישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה.

יג. המאירי

שיטת המאירי היא שיטה יחודית. בחידושו למסכת בבא קמא (פ, ב) כתב: "מצווה על כל אדם מישראל לקבוע דירתו בארץ ישראל וליישבה לפי כוחו. לקח בית בארץ ישראל כותבין עליו אונו על ידי גוי ואפילו בשבת, משום יישוב ארץ ישראל הקלו בשבות"³⁶. מבואר שפסק כי ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה. בהסבירו מדוע אין ללמוד היתר אמירה לנכרי בשבת ממה שהתירו אמירה לנכרי לצורך קיום מצות יישוב הארץ, כתב³⁷: "וקצת חכמי הדור מתרצין בה, שבדבר שמן הסתם אין ישראל בקי בה, אין עושין אותו לדבר מצווה על ידי עכו"ם, אף על ידי מעשה, כגון כתיבת אונו, שמן הסתם אין ישראל בקי בה, כגון כתיבת אונו, ואין לגזור שמא יעשנה ישראל. אבל במלאכות שאפשר לעשותן על ידי ישראל החמיר"³⁸. או "שונה יישוב ארץ ישראל] שאם לא יעשנה עכשיו שמא לא יעשנה לעולם אבל מ[י]לה וקידוש שאפשר למחר - לא"³⁹.

המאירי הביא נימוקים הקשורים לשבת והמסבירים מדוע הקלו דווקא ביישוב ארץ ישראל ולא במצוות אחרות. את הסבר הרמב"ן (שבת קל, ב לעיל סעיף ז) משום קדושה ומשום ערכה של ארץ ישראל - "דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל שלא תחרב ארץ קדושה", השמיט. כנראה שלדעתו הגורם והסיבה למצות ישיבת ארץ ישראל אינה קדושתה אלא קיום המצוות התלויות בה.

במסכת כתובות (קיא, א ד"ה וכשם), בהסבירו מדוע אסור לצאת מבבל כתב: "שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם, דינו כארץ ישראל, וכמו שאמרו 'כל הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל'. שכל מה שאמרו לא אמרו אלא מפני שסתם חוצה לארץ אין חכמה ויראת חטא מצויין בה לישראל, לרוב הצרות ועול הגלויות שסובלין שם... וסתם ארץ ישראל חכמה ויראת חטא מצויין בה, עד שמתוכם משיגין כבוד

36. "הלוקח עיר בארץ ישראל כופין אותו לעשות לה דרך מארבע רוחותיה כדי להפליג בישובה שיהיו יכולין בכל עיירות שבה לחזור ולבוא משם מכל צד".

37. מסכת עירובין סז, ב סוף ד"ה כבר, מהדורת מכון התלמוד הישראלי, עם' רסג.

38. במסכת שבת פרק יט דף קל, א עם' 517, כתב: "ויש מתרצין שבזו [יישוב ארץ ישראל] ראוי להקל, שאין בו חשש לבא הוא לידי כך, שאינו בקי בנוסח שטרותיהם ובגופן וכתביה שלהם".

39. מאירי שבת לד, א, ד"ה ונתגלגל, עם' 129.

בוראם וזוכים ליהנות מזיו השכינה". מבואר, שמעלתה של ארץ ישראל אינו משום המקום אלא בגלל "שחכמה ויראת חטא מצויין שם". לפיכך בבל שלא היו מצויין בה צרות הגלות ובזמן התנאים ואמוראים "חכמה ויראת חטא [היו] מצויין שם", עשו אותה חז"ל כארץ ישראל לכמה דינים (בבא קמא פ, ב).

לסיכום: שיטת המאירי היא יחודית. הוא פסק שיש מצווה בזמן הזה, אך לדעתו מעלתה של ארץ ישראל אינו בגלל המקום, אלא בגלל ש"חכמה ויראת חטא מצויין שם".

יד. נספח - ספרי המצוות התלויות בארץ והמסקנות מהם

המקורות המצויים בידינו, שמהם אפשר להוכיח את שיטת כמה מבעלי התוספות, הם גם ספרים העוסקים במצוות התלויות בארץ. להלן סקירה על ספרי המצוות התלויות בארץ והמסקנות העולות מהם.

ספרים אלה מהווים סיכומי הלכות של המצוות התלויות בארץ, שנכתבו בדרך כלל לפני עלייה לארץ ישראל וכחלק מן ההכנה אליה. חיבורים אלה נכתבו בחלקם בידי העולים עצמם, כגון הרב ברוך מגרמיזא מחבר ספר התרומה⁴⁰. הידיעה הקדומה ביותר המצויה בידינו על חיבור ספר שכזה היא מהראב"ד. בכת"י שהביא הרב ש' אסף⁴¹ נאמר: "כבר כתבתי זה כמה שנים חיבור המצוות הנוהגות עתה בארץ, לְתִיק כ"ר ב"ר שאול, כאשר הייתי בנרבונא". בכת"י אחר נאמר: "כבר פירשתי בספר המצוות שחיברתי לותיק רבי אשר ב"ר שאול, ולטוב ולישר ר' אברהם ב"ר יוסף נ"ע שהלך לארץ ישראל". חיבור זה נכתב עבור שני אנשים שעלו לארץ ישראל והיו כנראה תלמידיו. הרב ש' אסף מזהה את רבי אשר ב"ר שאול כבעל ספר המנהגות, שעלה לארץ ישראל. מאידך, הראב"ד נפטר בשנת ד' תתקנ"ז (1197), לפי זה נכתב ספר המצוות הנוהגות בארץ במחצית השניה של המאה ה-12. ספר זה לא שרד בידינו⁴².

40. דוגמא לכך בדורות המאוחרים הוא ספר "שערי צדק", הכולל את כל הדינים וההלכות התלויים בארץ, וילנה תקע"ב, שחיברו הרב אברהם דאנציג מחבר ספר חיי אדם. הוא כותב בהקדמתו כי כבר בשנת תקס"ד (1804) נדר כאשר נפל ביתו, שכאשר יזכה להשיא את בנו ובנותיו יעלה לירושלים לדור שם. זאת בעקבות היתרי יציאה שכבר קיבלו קודם לכן שלושה מחבריו - ר' סעדיה משקלוב, ר' חיים כץ ורבי הירש [מסמיאטיש?]. רצונו לעלות לארץ ישראל היה אחד הגורמים לחיבור הספר. "והנה אם יכנס אדם לחצר המלך ולא ידע מנהגו בודאי מתחייב בנפשו, כל שכן שרוצה לדור בארץ הקודש ולא בקי בכל הדינים הנוהגים שם דמו בראשו... ולזה לקטתי לי כל הדינים השייך לזה וקראתיו שערי צדק על שם ירושלים הנקראת צדק".

41. הרב ש' אסף, ספרן של ראשונים, ירושלים תרצ"ה, עמ' 123-124. א' ריינר, שם עמ' 52.

42. הראב"ד בפירושו לספרא (ספרא דבי רב, מהדורת סיפרא, ירושלים תשי"ט, פרשת בחוקותי פרק י, פרשתא ד סעיף ג, דף קכד ב) מפרש את הביטוי "בפרדסאות סיבטאי" כך: "מקום חשוב לפרדסאות והוא בארץ ישראל כך שמעתי מפי ר' עמרם שץ". משמע שרבי עמרם שץ, חי בזמן

בשנת ד' תתק"ע (1210) עלה הרב יהונתן מלוניל בראש חבורה מפרובנס לארץ ישראל⁴³. תיאור המסע, המסלול שעברו וקורותיהם מתוארים על ידי שמואל בן שמשון, אחד העולים⁴⁴. בספר אור זרוע (ח"א סימן ריג, זיטומיר תרכ"ב, דף לב ע"ג) מובאת שאלה בהלכות חלה ששאל רבי יהונתן מלוניל את הריצב"א. התשובה מסתיימת: "עכ"ל (הריצב"א) שהשיב הלכה למעשה להרב יהונתן זצ"ל מלוניל, בשעה שעלה לארץ ישראל".

מתשובה זו משמע שרבי יהונתן למד ובירר את ההלכות של המצוות התלויות בארץ הלכה למעשה לפני שעלה לארץ ישראל. בירורים אלה נעשו בישיבתו, ובמה שנסתפק שאל אחרים. נראה שסיכם וכתב זאת בספר אבל אין בידינו מקורות לכך.

חיבור נוסף, העוסק בהלכות ארץ ישראל ובמצוות התלויות בארץ, שלא הגיע לידינו הוא ספר שחיבר רבי אליעזר דשינון. הוא היה נכדו של רבנו נתנאל מקינן מבעלי התוספות⁴⁵ שכינויו הקר"ן (הקדוש רבי נתנאל), שנשרף על קידוש השם⁴⁶. מצד אישתו היה רבי אליעזר⁴⁷ גיסו של רבינו פרץ, בעל תוספות רבנו פרץ, והיה רבו המובהק של רבי אשתורי הפרחי, מחבר ספר כפתור ופרח, המביא בשמו מספר הלכות שרובן עוסקות במצוות התלויות בארץ. רבי אשתורי הפרחי היה עמו בקשר גם אחר בואו לארץ ישראל, כששלח אליו משם שאלות שהתקשה בהן וקיבל ממנו תשובות, כמבואר בספר כפתור ופרח (כמו בפרק ו עמ' 15).

בין השאר נשאל על: מעשר ירק מן התורה (פרק ג בסופו), פירות שגדלו בארץ ישראל ברשות גוי (פרק ד), הנוטל פירות מעם הארץ בשוק (פרק ה ופרק לח), טומאת חולין בארץ ישראל (סוף פרק יז), סדר הפרשה (פרק מה), חריש בשביעית בקרקע של גוי

הראב"ד ועלה לארץ ישראל כדי לגור שם וחזר לצרפת, או שעלה לרגל. כנראה שגם עבורו ועבור עולים נוספים מפרובנס, כתב הראב"ד את ספר המצוות. על רבי עמרם שץ ראה: ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ח"ב, ירושלים תשכ"ג, עמ' 257-258.

43. כתבי הרמב"ן, ח"א ירושלים תשכ"ג, עמ' רלו; ש"ק מירסקי, ר' יהונתן מלוניל, סורא ב' (תשט"ז/ז) עמ' 263-265; א' ריינר, שם עמ' 39-40.

44. תיאור מסעו פורסם ע"י א' נויסבאור, הלבנון ה (תרכ"ח) חוברת 40 עמ' 626-629; וכן ע"י א"מ לונץ, "מכתב מר' מנחם ב"ר פרץ החברוני", המעמר ג' (תר"פ) עמ' 36-46. לאחרונה דן בכך י' פראור, קתדרה 41 (תשמ"ז) עמ' 69-73. הספרות אודות הויכוח האם תיאור המסע מזויף או לא, שם, הערה 83. ראה עוד, א' ריינר, עלייה לרגל 1099-1517, ירושלים תשמ"ח, עמ' 41.

45. ראה עליו: הרב אברהם שושנה, מבוא לתוספות ישנים, מסכת יבמות, קליבלנד תשנ"ב, עמ' 22-24. על רבנו פרץ ראה: הלל פרוש, תוספות מהר"ם ורבנו פרץ, ירושלים תשנ"א, בהקדמה עמ' 8-9, ובהערות שם.

46. כפתור ופרח, מהדורת לונץ ח"א, עמ' רטז-ריח.

47. שו"ת הרשב"א ח"ג סימן ז, ח"ד סימן קנב.

(פרק מז). זמן (חשבון) שנת השמיטה מתי הוא? (פרק נא) ועוד. על סמך מובאות אלו הניח הרב ח' שם טוב⁴⁸, שרבי אליעזר דשינון חיבר ספר בהלכות ארץ ישראל.

בבדיקה שערכתי מתברר שבאותם מקומות שבהם מביא בעל הכפתור ופרח הלכות בשמו, הנוסח הוא: "כתב טהור וקדוש מה"ר אליעזר זק"ל (זכר קדוש לברכה) בהלכותיו"⁴⁹ או "מה שכתב על זה טהור וקדוש מה"ר אליעזר זצק"ל (זכר צדיק קדוש לברכה) בהלכותיו ובלשונו"⁵⁰. מנוסח זה עולה כי רבי אליעזר כתב ספר הלכות במצוות התלויות בארץ. הלשון "בהלכותיו" מלמדת שהספר היה ספר הלכות.

נראה לי שהספר היה במתכונתו של ספר התרומה, שקדם לו בזמן. מתוך המובאות בספר כפתור ופרח גם עולה, כי בנוסף להלכות הובאו גם נימוקים וראיות לביסוס הדברים.

מהספרים העוסקים בהלכות ארץ ישראל, המצויים בידינו, ניתן ללמוד על שיטת מחבריהם ביחס למצות יישוב ארץ ישראל. להלן סקירה על ספרים אלה.

החיבור השלם והקדום ביותר של הלכות ארץ ישראל שהגיע לידינו נכתב על ידי הרב ברוך מגרמזי. ספר "הלכות ארץ ישראל" מופיע בתוך ספר התרומה, חיבורו העיקרי של הרב ברוך. הנקודות המאפיינות את ספר התרומה נמצאות גם בהלכות ארץ ישראל. מטרת ספר התרומה כפי שנתבאר בהקדמה היא, לסכם את ההלכה תוך הבאת ראיות ונימוקים בהרצאת דברים קלה ופשוטה. ההלכה בנויה על יסוד דברי רבו הר"י מבעלי התוספות, ושם נזכר הר"י בכל עמוד וכמעט בכל פסקה. בסופם של סעיפים רבים צויין במפורש "כל זה פירש מורי רבינו", או "כך פירש מורי רבנו יצחק ב"ר שמואל" וכדומה.

לספר התרומה הוקדמו סימנים (מפתח עניינים) לפני ההלכות⁵¹. הם נערכו ונכתבו על ידי המחבר עצמו.

48. מאמר זכרון עולם, מהדורת לונץ, עמ' תשפט.

49. במהדורת לונץ עמ' כ, לו, תלב, תקלב, תרפב.

50. שם, עמ' תרכא.

51. על ספר התרומה והסימנים, על הלכות ארץ ישראל, שם עמ' 349 הערה 25, 353. על הסימנים כמלמדים הלכות ראה: הרב י' לביא, "הסימנים בספרי הראשונים", המעיין, כרך לג, ב (תשנ"ג), עמ' 6-10; הנ"ל, "המפתחות של ספר התרומה", המעיין, כרך לו, א (תשנ"ו), עמ' 61. הלכות ארץ ישראל אינן נמצאות בסימנים שבדפוסים. בכת"י ווטיקן מס' 145 מצויים רק הסימנים ולא ההלכות שבגוף הספר, ובכת"י בריטיש מוזיאום מס' 518, הם נמצאים בסוף הספר. מסקנתו של א"א אורבך היתה, כי "חוסר הקביעות של הלכות ארץ ישראל בכת"י נובע, כיוון שהם חוברו סמוך לעלייתו של הרב ברוך לארץ ישראל, והלכות אלו עמדו ככל הנראה כספר בפני עצמו, והוכנסו מאוחר יותר לספר התרומה".

בדרך כלל סימנים בספרי הראשונים הם תוכן עניינים שבהם נכתבה הנקודה המרכזית של הנושא ללא משא ומתן, או ללא ראיות. דוגמא לדבר, המפתחות שבספרי אבן העזר, אור זרוע, שיבולי הלקט ועוד. בספר התרומה המפתחות (הסימנים) הם ארוכים וערוכים יותר, ואינם מצטמצמים לפסקי דינים בלבד, אלא יש בהם גם את תמצית הראיות, כעין קיצור של החיבור. רבינו ברוך הגדיר את מטרת הסימנים "בירור הדבר בקוצר עם קצת ראיות דרך קצרה".

המיוחד בספר התרומה הוא שבסימנים (המפתח) נמצאות הוספות של ראיות ודעות, שאינן נמצאות בגוף הספר, ויש בו שינויים וחידושים רבים⁵².

ספר הלכות ארץ ישראל הוא המקור לספרי המצוות התלויות בארץ שנתפרסמו אחריו. עליו הסתמכו, ממנו הביאו ועליו הוסיפו. לא ידועים חיבורים נוספים באותה תקופה (סוף האלף החמישי, המאה ה-13 למנינם).

בתחילת האלף השישי (שלהי המאה ה-13) נערך ספר "הלכות ארץ ישראל" או "הלכות ארץ ישראל וחלה", הנמצא בכתבי יד אחדים של ספר המרדכי⁵³. ספר זה לא נתחבר על ידי עולה לארץ ישראל.

שם הספר וההלכות שבו מלמדים שסיבת כתיבתו קשורה לעיסוק במצוות התלויות בארץ שהיה מצוי אצל חכמים צרפתים ואשכנזים בתקופה ההיא. "הלכות ארץ ישראל וחלה" אינן נמצאות בנוסח הדפוס של ספר המרדכי⁵⁴.

ספר נוסף הוא הלכות ארץ ישראל⁵⁵, לרבנו אלכסנדר הכהן וכינויו מהר"ר זויסלין (הר"ץ), מחבר ספר האגודה. הוא הכיר את המהר"ם מרוטנבורג והיה בקי בספרי

52. דוגמא לדבר: מרן הבית יוסף (או"ח סימן לג) דן בדברי ספר התרומה (הלכות תפילין סימן קצא) שהסתפק האם מותר לגוי להשחיר רצועות של תפילין. הטור (או"ח סימן לג) פסק בשם ספר התרומה שצריך שישחירן ישראל לשם תפילין ואין להכשירן על ידי גוי. הבית יוסף הסביר שאמנם בספר עצמו הסתפק בעל ספר התרומה אבל מכיוון שבמפתחות שכתב, סתם שלא ישחירן גוי אלא ישראל, פסק הטור על פי המפתחות (הסימנים). מדוגמא זו אנו לומדים, שהטור ומרן הבית יוסף מייחסים לדברים הכתובים במפתחות את הכרעתו הסופית של בעל ספר התרומה, ומן המפתחות יש ללמוד את המסקנות הסופיות של ספר התרומה.

53. הלכות אלו נדפסו לראשונה על ידי ש' כהן, במאמרו "מרדכי בן הלל הכהן", סיני יא (תש"ג), עמ' רסח-רעד, וכן הביאם הרב א' חבצלת, מוריה טו (תשמ"ז), גליון יא-יב, עמ' יג-כט. לאחרונה נדפס כספר על ידי הרב ש' דיקמן, "ספר המרדכי השלם על הלכות ארץ ישראל והלכות תערוכות", בני ברק תשנ"ג. במבוא לספר כותב המהדיר שהשתמש בארבעה כתבי יד. מסקנתו היא שחיבור זה נמצא רק בכתבי יד של "המרדכי דבני אושטרייך" - המרדכי הארוך, ולא ב"המרדכי דבני ריינוס" - המרדכי הקצר.

54. קובץ על יד, חברת מקיצי נרדמים, ירושלים תשכ"ח כרך ז עמ' 103-116.

55. נמצא בתוך ספר האגודה, חלק נזיקין, ירושלים תשנ"ב (עורך הרב אלעזר בריזל), עמ' כז-לא.

המרדכי. ייחודו של הספר הלכות ארץ ישראל, שהמחבר סידר ספר שעוסק במצוות התלויות בארץ כספר העומד בפני עצמו.

בגניזת קהיר נמצא "קונטרס ארץ ישראל" שנכתב על ידי חכם שהתכוון לעלות לארץ ישראל. המהדיר א' קופפר הציע לזהות את מחברו עם רבי יעקב סקילי בעל "ילקוט תלמוד תורה" ו"תורת המנחה", שעלה לארץ ישראל בשנת ה' ע"ז (1317). במבוא שכתב נימק את דבריו.

לדעתו שימש חיבור זה כמקור לספר "הלכות ארץ ישראל", המיוחס בטעות לבעל הטורים. אם נקבל את זיהויו, מחבר הקונטרס הוא תלמיד הרא"ש, שתשובה אליו בעניין עלייה לארץ ישראל נמצאת בשו"ת הרא"ש (מהדורת מכון ירושלים תשנ"ו, כלל ח סעיף יג, עמ' מה-מז).

הלכות ארץ ישראל המיוחסות בטעות לרבי יעקב בעל הטורים נעתקו על ידי מנשה גרוסברג מכת"י מינכן 146 שייחס אותו לרבינו יעקב בעל הטורים⁵⁶. הראשון שהטיל ספק אם יש לייחס קונטרס זה לבעל הטורים היה מרן הראי"ה קוק (שבת הארץ, ירושלים תרצ"ז עמ' מו). הוא קבע: "אין מסתבר כלל לומר שהמחבר הוא הטור... כי סגנונו מוכיח עליו שהוא לחד מרבוותא קמא". הרב מרדכי גיפטר (הדרום, חוברות ה-ו, תשי"ח) הוכיח במבוא שכתב כי הקונטרס אינו מבעל הטורים. הראיה הגדולה היא, סתירות שנמצאות בין ההלכות בקונטרס לבין דעתו של הטור בספרו.

הרב גיפטר וא' קופפר טענו כי ספר התרומה שימש מקור לקונטרס הלכות ארץ ישראל, אלא שבקונטרס הנ"ל ישנן הכרעות חדשות בהלכה שלא מצאנו דוגמתן באף אחד מהספרים.

המסקנה העולה מסקירתנו את הספרים העוסקים בהלכות ארץ ישראל, שמספרים אלה ניתן ללמוד על שיטת מחבריהם ביחס למצוות יישוב ארץ ישראל. דוגמא לכך ראה בפרק "מצוות ישיבת ארץ ישראל - מצווה עצמית או אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ", שיטת ספר התרומה בסעיף ב'5.

56. נדפס לראשונה בלונדון תרנ"ט עם הערות המעתיק, הרב א' שמחה רבינוביץ. בשנת תרפ"ח נדפס מחדש עם הערות הרב י' זאב יוסקוביץ והרב מ' דן פלוצקי. הלכות ארץ ישראל נמצאות גם בכת"י ווטיקן 153 שנכתב בירושלים, תשרי שנת קמ"ו. כת"י ווטיקן מדויק יותר מכת"י מינכן. הרב י"ל מימון פרסם הלכות אלו בסיני, כרך ל' (תשי"ב), עמ' קסא-קע. מהדורה מדויקת של הקונטרס עם הערות רבות, פרסם הרב מרדכי גיפטר, הדרום, חוברות ה-ו (תשי"ח), עמ' 18-43. א' קופפר פרסם את כת"י ווטיקן של הלכות ארץ ישראל בקובץ על יד ז (תשכ"ח), עמ' 117-123. במבוא שם (עמ' 103-107) העיר מספר הערות על כמה מקושייתיו ומסקנותיו של הרב גיפטר.

עם ישראל ירש את כוח הגויים בארץ

"והירשתם את הארץ" (במדבר לג, נג), נאמר, כמו שכתוב במבול "והנני משחיתם את הארץ". ודרשנו על זה במדרש רבה (בראשית רבה לא, ז), שאף שלשה טפחים של עומק המחרשה נמוחו וניטשטשו. וכן בכאן - ירשו ישראל את הכוח שיש להם בארץ, וכדאיתא בגמרא (שבת פה, א) "ושבי הארץ וכו' - שהיו בקיאים ביישובה של ארץ... וחורי - שמריחים את הארץ, וחוי - שהיו טועמין את הארץ, והיינו שהיה להם כוח גדול ביישוב הארץ, וזה יקנו ישראל, ורק שאצלם היה זה בלבוש ארצי, וישראל יכללו כוח זה בקדושה.

(הרב מרדכי יוסף לייטר מאיזביצא, מי השילוח, בני ברק תשנ"ה, פרשת מסעי, עמ' קח)

גם אם יש תנאים טובים בחו"ל אין להשלים עם הישיבה שם

"ובכל ארץ אֶחֱזַתְכֶם גְּאֻלָּה תִתֶּנּוּ לְאֶרֶץ" (ויקרא כה, כד). הגאון מהרי"ל דיסקין (הרב מבריסק) פירש בחידושו על התורה (ירושלים תשמ"ה) כך: גם אם תחובו חובת גלות ותגלו למקום שהגויים יקבלו אתכם בסבר פנים יפות, ויאפשרו לכם לרכוש קרקעות ואחויות, ובמשך הזמן תיאחזו בארץ העמים, וזהו "ובכל ארץ אֶחֱזַתְכֶם" (והיה זה בתקופתו, כשהוכרו אז שוין זכויות בקיסרות האוסטריו-הונגרית ולראשונה הותר ליהודים להיות בעלי קרקעות) - בל תאמרו כי נעמה עלינו ישיבתנו בחו"ל, כי ברכת ה' עלינו לרשת אחוזות. והזכרנו כי "גְּאֻלָּה תִתֶּנּוּ לְאֶרֶץ" - נשתדל לגאול את ארץ אבותינו, לעלות ולהתיישב בה, ולקיים מצוות "וירשת וישבת בה"!